

РГП «Институт зоологии» КН МОН РК

Республиканская ассоциация общественных объединений охотников
и субъектов охотничьего хозяйства «Кансонар»

Общественный фонд федерация «Қыран»

ҚЫРАН ҚҰСТАРМЕН АҢ АУЛАУ: ТАРИХЫ МЕН БҮГІНІ

Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары
Алматы қаласы, 2017 жылғы 24-25 қараша

ОХОТА С ЛОВЧИМИ ПТИЦАМИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Материалы Международной научно-практической конференции
г. Алматы, 24-25 ноября 2017 г.

HUNTING WITH BIRDS OF PREY: HISTORY AND CONTEMPORANEITY

Articles of the International Scientific and practical conference
Almaty, November 24-25, 2017

Главный редактор: А.М. Мелдебеков, академик НАН РК, профессор, доктор сельскохозяйственных наук

Редакционная коллегия: Абдыкаримов О.А., Сулейменов М.Ж., Бербер А.П., Онербай Н.А., Мадиева К.Х. (ответственная за выпуск), Есенбекова П.А., (координатор), Муптекекызы Б., Чирикова М.А., Жиеналиева Н.(корректор)

Охота с ловчими птицами: история и современность. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы:, 2017. 222 с.

В настоящем сборнике опубликованы работы участников Международной научно-практической конференции «Охота с ловчими птицами: история и современность». Статьи посвящены современному состоянию хищных птиц на территории Казахстана и сопредельных государств, историческим фактам об охоте с ловчими хищными птицами в Казахстане, Кыргызстане, Туркменистане, России, Монголии и Китае, современному состоянию охотничьего дела и его перспективам. Сборник рассчитан на широкий круг специалистов естественного профиля, охотников, организаций научного, природоохранного и туристического профиля.

Карякин И.В., Зиневич Л.С., Николенко Э.Г., Шнайдер Е.П., Сарычев Е.И., Бёме И.Р.	
Первый опыт реинтродукции алтайского балобана в Алтае-Саянском регионе.....	102
Куандыков Б.	
Хищные птицы заповедника Барсакельмес.....	109
Куртц К.	
Возвращение сапсана в природном парке Северные Вогезы (Франция).....	112
Қызықанқызы Н.	
Қыран құстың қасиетін қорғау жөнінде	115
Мүптекеев Ұ.Е.	
Саятшылыққа қажетті құрал-жабдықтар мен олардың жасалу жолдары.....	122
Мүптекеқызы Б.	
Бекзат өнердің бүгіні (Қазақстанда тұңғыш құрылған «Жалайыр Шора» Құсбегілер мектебіне-30 жыл)	132
Мұсабеков Қ.С., Есжанов Б.Е.	
Әл-фараби атындағы ҚазҰУ-нің биология музейіндегі жыртқыш құстардың коллекциясы және оның оқу тәрбиелік процесіндегі орны	139
Нұргалымұлы Ұ.	
Бүркіт жайлы сөздердің астарына үнілгенде	148
Нұргалымқызы Н.	
Қазақ саятшылығының халық фольклорындағы көрінісі	153
Сәленұлы Ж.	
Текес өңіріндегі құсбегілік: бүгіні ахуалы мен қыран баптау тәсілдері	165
Сәтімбеков Р.С.	
Тәуелсіздігіміздің ақиқат айғағы – киелі бүркіт!.....	172
Тасмағанбетова Г.И.	
История развития охоты с ловчими птицами	179
Тлеукабыл Е.	
Соколиная охота.....	194
Тойшанұлы А.	
Қыран бүркіт сыны	198
Шергалин Е.Э.	
Светлой памяти этнографа Георгия Николаевича Симакова (19.02.1942 - 30.09.2006) – автора трех книг по соколиной охоте у народов Средней Азии и Закавказья.....	210
Шәрбекұлы Ж.	
Деректі аңыз - әңгіме, өлең - жырлардағы қыран образы	215

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰУ-НІҢ БИОЛОГИЯ МУЗЕЙІНДЕГІ ЖЫРТҚЫШ ҚҰСТАРДЫҢ КОЛЛЕКЦИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУ ТӘРБИЕЛІК ПРОЦЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Мұсабеков Қ.С., Есжанов Б.Е.

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан,
e-mail: kilishbay@mail.ru; b-eszhanov@mail.ru*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің биология музейі өткен ғасырдың 30 жылдардың ортасында құрылған және оның тарихы әдебиеттерде жазылған [1, 2]. Музейдің жәдігерлері, соның ішінде көрме залы мен қабырға сөрелеріндегі жүйелік топтардағы жануарлары туралы мәліметтер 2003 жылы [2] жарық көрді, онда жануарлардың толық жүйелігі, түрлердің қазақша, орысша және латынша атаулары берілген. Музейдің коллекциясы туралы алғашқы мақала 2016 жылы жарық көрін, олардың жалпы саны мен топтары толық көрсетілді [3-5].

Қазіргі кезде (01.01.2017) Биология музейінің орнитологиялық коллекциялар жиынтығының жалпы саны 5436 дана. Олар Әлемдік орнитофаунаның 25 отряды мен 78 тұқымдасы мен 490 түрінің тұлпытары, нақтұлыбы және жұмыртқаларын қамтиды, бұлардың 77,6%-ы Қазақстан аумағында кездесетін түрлер, оның 11,9% Халықаралық Табиғат Қорғау Одағының (ХТҚО) және Қазақстанның Қызыл кітабына тіркелген түрлер [3, 6].

Құстар коллекциясының 7,3% сұңқартәрізділер отрядының 4 тұқымдасы мен 39 түрі бар, жалпы саны 394 бас (1 кесте).

Биология музейінде Қазақстанда кездесетін жыртқыш құстардың 3 тұқымдасының 42 түрінің 36 түрі (85,7%) бар, соның ішінде Қызыл кітапқа тіркелген түрлердің барлығы қамтылған. Бұл құстардың барлығы өткен ғасырдың 30-90 жж. ұсталған, оның 70,3% Алматы облысының аумағынан, соның ішінде Алматы хайуанаттар бағы (7,2%) және «Сұңқар» тәлімбағы (2,5%) құстарды берген. Сонымен қатар экзотикалық түрлер үнді тазқарасы (*Sarcogyps calvus*), хатишы күс (*Sagittarius serpentarius*) және Ресей аумағында кездесетін кіші қыртқи (*Accipiter gularis*) мұражай сөрелері мен қорда сақтаулы.

Музейде күндізгі жыртқыш құстармен қатар, түнде кездесетін жапалақтардың (Strigiformes) 2 тұқымдасы 12 түрі (85, 7%) бар.

Жыртқыш құстардың коллекциясы белгілі орнитолог Шитников Владимир Николаевичтің 1916 жылы 23 тамыз күні Жетісу өңірінің Қаратал өзен маңынан ұсталған Бақалтау қыран (Hieraaetus pennatus) мен Қара кезқұйрық (Milvus migrans) құстарының тұлыбтарынан басталады. Сонымен бірге коллекцияны қалыптастыруға белгілі ғалымдар Слудский А.А., Селевин В.А., Дорогостайский В.Ч., Бажанов В.С., Горынин А.Е., Гаврилов Э.И., Коваленко А. және т.б. ғалымдар ат салысты [7].

Мұражай коллекциясын толықтыруға 1970-2005 жж. ҚР БҒМ ҒК зоология институтының қызметкерлері, Алматы хайуанаттар бағы, «Сұңқар» тәлімбағы көмектесті. Әсіресе таксидермист Э.Ф. Родионовтың зоология институтынан университет мұражайына ауысып келгеннен кейінгі кезден өз таксидермия мектебін қалыптастырды және оқушыларымен бірге жануарлардың нақтұлыбтарының санын көбейтті [8].

Бұл коллекциялар музейдің көрме залында, қабырға сөрелеріндегі жануарлар дүниесінің жүйелік витриналарында қойылған және қорда сақтаулы. Осы жәдігерлер арқылы келуші көрермендердің деңгейіне қарай, арнайы экскурсиялар ұйымдастырылып, олардың экологиялық мәдениеті мен білімін қалыптастыруға мұражай қызметкерлері үлкен ат салысып келеді, сонымен бірге бұл жәдігерлер студенттерге жан-жақты әрі сапалы білім беруде пайдаланылады.

Музейге жылына 10 мыңнан аса көрермендер келеді, олардың арасында университеттің алыс жақын елдерден келген қонақтарымен қатар, қала қонақтары да, мектеп оқушылары да бар. Мектеп оқушыларының жас ерекшеліктеріне қарай, яғни төменгі сынып оқушыларына танымдық, ал арнайы биолог мамандығында оқитындарға толығырақ, жоғарғы сынып оқушыларына әрбір жәдігерлерді сипаттау барысында, оны зерттеген ғалымдар туралы да толығырақ мәлімет беріп, қазіргі кездегі биологтардың қандай мәселелер қызықтыратынын және сол мәселелерге өздері де ат салысып үлес қоса алатынын толығырақ айтамыз және осы салада қызмет жасап жүрген факультеттің түлектері мен ғалымдар биологтарының да тоқтала кетеміз.

Музейге келу университетіміздің білім жетілдіру курсына келушілер арасында оқушылардың семинар сабағының бір бөлігі болып саналады.

Сонымен бірге, қаладағы басқа ЖОО-ның студенттері, арнайы практикалық сабақ есебінде далалық практикаға бару мүмкіндігі жоқ студенттердің білімін толықтыруда мұражай жәдігерлерінің пайдасына көмегі бар.

Кесте 1. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің биология музейінің Құстар класының Сұңқартәрізділер отрядының алуантүрлілігі (01.01.2017)

Р/н	Түрдің казакша атауы	Түрдің латынша атауы
Балықшы түйғындар тұқымдасы — <i>Pandionidae</i>		
1	Балықшы түйғын*	<i>Pandion haliaetus</i> Linnaeus, 1758*
Қырғилар тұқымдасы — <i>Accipitridae</i>		
2	Аражегіш	<i>Pernis apivorus</i> Linnaeus, 1758
3	Жыланжегіш бүркіт*	<i>Circaetus gallicus</i> Gmelin, 1788*
4	Бүркіт*	<i>Aquila chrysaetos</i> Linnaeus, 1758
5	Қаракүс*	<i>Aquila heliaca</i> Savigny, 1809
6	Дала қыраны*	<i>Aquila nipalensis</i> Temminck, 1828
7	Шанқылдақ қыран	<i>Aquila clanga</i> Pallas, 1811
8	Бакалтақ қыран*	<i>Hieraaetus pennatus</i> Gmelin, 1788
9	Түз құладыны	<i>Circus cyaneus</i> Linnaeus, 1766
10	Дала құладыны	<i>Circus macrourus</i> Gmelin, 1771
11	Шалғын құладыны	<i>Circus pygargus</i> Linnaeus, 1758
12	Саз құладыны	<i>Circus aeruginosus</i> Linnaeus, 1758
13	Аққұйрықты суббүркіт*	<i>Haliaeetus albicilla</i> Linnaeus, 1758
14	Кезқұйрықты суббүркіті*	<i>Haliaeetus leucoryphus</i> Pallas, 1771
15	Қара кезқұйрық	<i>Milvus migrans</i> (Boddaert, 1783)
16	Кәдімгі тілеміш	<i>Buteo rufinus</i> (Cretzshmar, 1827)
17	Жамансары	<i>Buteo buteo</i> Linnaeus, 1758
18	Жүнбалақ тілеміш	<i>Buteo hemilasius</i> Temminck et Schlegel, 1844
19	Айнақанат тілеміш	<i>Buteo lagopus</i> (Pontoppidan, 1763)
20	Қаршыға	<i>Accipiter gentilis</i> Linnaeus, 1758
21	Мықи	<i>Accipiter badius</i> (Gmelin, 1788)
22	Қырғи	<i>Accipiter nisus</i> Linnaeus, 1758

23	Кіші қыргы**	<i>Accipiter gularis</i> (Temminck et Schlegel, 1844)**
24	Тазжара	<i>Aegyptius monachus</i> Linnaeus, 1766
25	Үнді тазжарасы**	<i>Sarcogyps calvus</i> Scopoli, 1786**
26	Ақбас күмай	<i>Gyps fulvus</i> Hablizl, 1783
27	Күмай *	<i>Gyps himalayensis</i> Hume, 1869*
28	Сақалтай *	<i>Gypaetus barbatus</i> (Linnaeus, 1758)*
29	Жұртшы*	<i>Neophron percnopterus</i> Linnaeus, 1758*
Хатшы құстар тұқымдасы — <i>Sagittariidae</i>		
30	Хатшы құс**	<i>Sagittarius serpentarius</i> J.F. Miller, 1779**
Сұңқарлар тұқымдасы — <i>Falconidae</i>		
31	Ақ сұңқар*	<i>Falco rusticolus</i> Linnaeus, 1758*
32	Ителгі*	<i>Falco cherrug</i> Gray, 1834*
33	Бидайық*	<i>Falco pelegrinoides</i> Temminck, 1829*
34	Лашын*	<i>Falco peregrinus</i> Tunstall, 1771*
35	Жағалтай	<i>Falco subbuteo</i> Linnaeus, 1758
36	Тұрымтай	<i>Falco columbarius</i> Linnaeus, 1758
37	Бөктергі	<i>Falco vespertinus</i> Linnaeus, 1766
38	Дала күйкентайы	<i>Falco naumanni</i> Fleischer, 1818
39	Кәдімгі күйкентай	<i>Falco tinnunculus</i> Linnaeus, 1758
* - Қазақстанның Қызыл кітабына тіркелген түрлер; ** - Басқа елдердің құстары		

Соңғы жылдары ғылыми-зерттеу институттарына, Ереше қорғалатын табиғат аумақтарына (ЕҚТА), М. Айқымбаев атындағы Қазақ ғылыми карантин және зооноздың инфекция орталығына және облыстардағы оба қарсы күрес стансаларына және т.б. жерлерге арнайы териолог, орнитолог, герпетолог мамандары жетіспейтінді. Оларды арнайы дайындайтын арнайы құстар да таппы.

Осы салада үлкен үлес қосып жүрген оқу орындарының бірі — Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің биология және биотехнология факультетінің биоалуантүрлілік және биоресурстар кафедрасы.

ҚР Білім және ғылым министрі Ерлан Сағалиевтің (03.05.17) бастауында, Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында көрсетілген мақсат-міндеттер аясында жанау жылынан бастап бірқатар пәндер, яғни «География, дүниетану және Қазақстан тарихы» сабақтарын кемінде екі сағаттан музейлерде жоғары оқу орындарының музейлері мен ғылыми институттарында өткізуді жоспарлап отырмыз деп хабарлайды ҚазАқпарат тілшісі. Әрине, бұл іс-шаралар тек қана жағдайы бар жерлерде өткізіледі. Бұндай шаралар біздің университетімізде сонау 2004 жылдан бастап қолға алынған. Өйткені 80 жылдық тарихи бар, Қазақстан ғылымына емес, Әлемдік орнитофаунаның жәдігерлері сақталған бұл музей тек танымдық, үгіт-насихат жұмыстарында ғана емес сонымен бірге биолог-мамандарды дайындауда да үлкен орны бар. Музей жәдігерлері биология, биотехнология, балық шаруашылығы және т.б мамандықтар бойынша білім алушылармен негізгі, таңдамалы пәндерден дәріс оқып, семинар, лабораториялық сабақтары жүргізуде өте маңызды деп санаймыз. Соңғы 13 жылдан астам оқу жылында «Омыртқалылар зоологиясы», «Сирек кездесетін жануарларды қорғаудың теориясы мен практикасы», «Жануарлар дүниесінің тиімді пайдаланудың биологиялық және ғылыми негіздері», «Қазақстан биоресурстары» және т.б. пәндерді оқыту барысында осы мақаланың авторлары музей жәдігерлерін жан-жақты пайдаланады. Бұл жәдігерлер тек аудиториялық сабақтарда білім алушылардың білімін толықтырып қана қоймайды. Алынған білімдер далалық оқу практикасында жануарларды, солардың ішіне жергілікті орнитофаунаны, зерттеуде үлкен рөл атқарады. Сөзіміз дәлелді болу үшін соңғы 10-15 жылдары ішінде далалық оқу практикасы өтетін ауданның (Іле өзенінің төменгі саласында, Қапшағай қаласынан 60-70 км төмен) орнитофаунасын зерттеуде студенттердің мұражайда жәдігерлері орналасқан құстардың түрін табиғатта тез анықтап, олардың биологиясы мен экологиясы жайында жан-жақты білім алуына көмектесетіні жайында атап кеткіміз келеді.

2005-2017 жылдар аралығында осы ауданда ұялайтын жыртқыш құстардың алуантүрлілігімен танысу барысында бұл территорияда биология музейіне қойылған Қазақстанда кездесетін жыртқыш құстар отрядының 42 түрінің 11 (28,9%) түрі кездесті (кесте 2). Атап айтқанда Балықшы тұйғындар тұқымдасынан 1 түр, Қыргитектестерден - 6 және Сұңкартектестер тұқымдасынан

4 түрдің мекендейтіні бақыланды. Бұл құстарды табиғатта анықтау және дәлелдеу (түрлі анықтағыш құралдармен) аса көп қиындық туғызбайтыны байқалды. Бұндай дәрежеге көп жеткізу студенттердің далалық практикаға дейін осы құстардың тұлыштарымен, нақтылыбтарымен музейдегі жәдігерлерімен күн бұрын танысудың нәтижесі деп білеміз. Студенттер үнемі уақыттарын осы құстардың экологиясы мен биологиясы жайындағы білімдерін толтыруға (коректену, балапандарын асырау мінез-құлқын және т.б.) арнайды.

Музейдегі жыртқыш құстардың жәдігерлері тандау пәндерінен түрлі тапсырмалар (эссе, курс жұмыстары, СӨЖ тапсырмалары) орындауда да үлкен көмек көрсетеді.

Оқу-дала практикасы ауданында Күндізгі жыртқыштармен қатар түнгі жыртқыш құстар — Жапалактәрізділер отрядының (Strigiformes) Қазақстан территориясында мекендейтін 14 түрінің 4 түрі (28,6%) ұялайтыны анықталды (кесте 3). Түнгі жыртқыштардың кездесуі оқу практикасын өткізген жылдары түрліше болды.

2 кесте - Оқу-дала практикасы өтетін ауданда кездесетін күндізгі жыртқыш құстардың алуантүрлілігі (2003-2017 жж., мамыр-шілде айлары)

Түр	Жылдар						
	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2017
Балықшы түйғын*	+	-	-	+	-	-	+
Дала құладыны	+	+	+	+	+	+	+
Саз құладыны	-	+	+	-	+	+	-
Аққұйрықты субүркіт*	-	-	-	-	+	-	-
Қара кезқұйрық	++	++	++	+	++	++	+
Кәдімгі тілеміш	+	-	+	+	-	-	+
Жамансары (ақсары)	-	+	-	+	+	-	-
Ителгі*	-	-	+	-	-	+	-
Жағалтай	+	-	-	+	+	-	+
Дала күйкентайы	+	+	+	+	+	+	+
Кәдімгі күйкентай	++	++	++	++	++	++	+

Ескерту: + - саны аз, сирек кездескен; ++ - саны қалыпты; - кездеспеген.

3 кесте - Оқу-дала практикасы өтетін ауданда кездесетін түнгі жыртқыш құстардың алуантүрлілігі (2005-2017 жж., мамыр-шілде айлары)

Түр	Жылдар						
	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Үкі - <i>Bubo bubo</i> L., 1758	+	+	+	-	+	+	-
Құлақты жапалақ - <i>Asio otus</i> L., 1758	+	+	+	+	+	+	+
Саз жапалағы - <i>Asio flammeus</i> Pontoppidan, 1763	+	-	-	+	-	-	+
Қылаң жапалақ - <i>Otus brucei</i> Hume, 1873	-	+	+	+	+	-	-
Байғыз - <i>Athene noctua</i> Scopoli, 1769	-	+	+	-	+	-	+

Бұл жыртқыштарды анықтау олардың өздеріне тән түнгі дауыстарына және экскурсия уақытында маршруттағы кездескен ағашта отырған балапандары немесе жерде отырған ересек құстарды негізделген. Біз бұл аудандағы күндізгі және түнгі жыртқыш құстардың алуантүрлілігі осымен шектеледі деген ойдан аулақпыз. Және әржылдарда олардың кездесу және кездеспеу себептерін де анықтау алдымызға қойған мақсат емес. Мақсат-биолог студенттерге жергілікті жыртқыш құстардың алуантүрлілігімен таныстыру болып табылады. Олардың түрлік және сандық динамикасын анықтау болашақтың еншісі, ал ұсынылып отырған материалдар болашақта атқарылатын сол жұмыстардың алғышарты болуы да мүмкін.

Музейлер қазіргі заман талабына сай өзінің қорына жинақталған материалдарды ғылыми-зерттейді, Әлемдік музейлер жұмысында болып жатқан жаңалықтардан тыс қалмай маңызы бар құндылықтарды туристік бағыттар арқылы насихаттайды. Бұл ретте қандайда бір болмасын музей өз жұмысында халықаралық және отандық музейлердің озық тәжірибесіне сүйене жұмыс атқарады. Музейлер өзінің қорына жинақталған коллекциялардың ерекшелігімен

анықталады. Қазіргі кезде еліміздегі музейлер саны 230-дан асып жығылады. Бұлардың барлығы болмаса да ірі-ірі қалалар мен облыс, аудан орталықтарындағы ұлттық манызы бар музейлер, тарихи-археологиялық орындар мен қорық-музейлер жасап Қазақстан бойынша еларалық туризм жолдары маршрутына енгізілген [10]. Осылардың арасында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Биология музейінің туған еліміздің табиғатына насихаттауда, білім алушыларға тиісті салалар бойынша жаңа жакты білім беруде және түрлі ғылыми жұмыстарды жүргізуде алатын орны өте жоғары.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Салина Р.М. История биологического музея и экспериментально-исследовательской клиники // Биологический факультет. 70 лет Казахскому национальному университету имени аль-Фараби. — Алматы: Қазақ университеті, 2004. — С. 190-197.

2. Байтулина Л.С., Чингисова Р., Алпысбаева М., Малиновская В. Жуйко Б.П., Карпов Ф. Путеводитель по биологическому музею. — Алматы: Қазақ университеті, 2003. - 50 с.

3. Мұсабеков Қ.С., Жуйко Б.П., Нусупбекова Қ.Н., Шыңғысов Р.К. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің биология мұражайының коллекциясы // "Қазақстан және оған шектес аумақтардағы биоалуантүрлілікті табиғатта және коллекцияларда сақтау" атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары Алматы, Қазақ университеті, 2016. — 239-243 б.

4. Мусабеков К.С. Коллекция биологического музея Казахского национального университета имени аль-Фараби // Исследование живой природы Кыргызстана. Бишкек, 2016. - №1. — С. 93-99.

5. Есжанов Б.Е. Биология мұражайындағы герпетофауна алуантүрлілігі және оларды оқу процесінде пайдалану жолдары // "Қазақстан және оған шектес аумақтардағы биоалуантүрлілікті табиғатта және коллекцияларда сақтау" атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары Алматы, Қазақ университеті, 2016. — 218-220 б.

6. Мусабеков К.С., Жуйко Б.П. Орнитологические коллекции Биологического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби // Биологический факультет. 70 лет Казахскому национальному университету имени аль-Фараби. — Алматы: Қазақ университеті, 2004. — С. 190-197.

логического музея Казахского национального университета имени аль-Фараби // XIV Международная орнитологическая конференция Северной Евразии. 1. Тезисы, Алматы, 2015. — С. 356-357.

7. Мұсабеков Қ.С. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің биология мұражайының Қазақстан жануарларының қорын жасауда және насихаттауда алатын орны // ПМПИ-дің Мұражай кешеніне 40-жылдығына арналған «Қазіргі замандағы мұражайлардың рөлі» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. / «Роль музеев в современном мире» мат. междунар. науч.-практ. конф. / под. общ. ред. Н.Р. Аршабекова; отв. ред. А.С. Ильясова - Павлодар: ПМПИ, 2015. - С. 18-22.

8. Ковшарь А.Ф. К 90-летию Э.Ф. Родионова — создателя современной экспозиции биологического музея КазНУ им. аль-Фараби // Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы сохранения биоразнообразия Казахстана и сопредельных территорий в природе и в коллекциях» Алматы, Қазақ университеті, 2016. — С. 226-228.

9. Е. Сагадиев: Алдағы күзден бастап кейбір пәндерді музейлерде өткіземіз // 03 Мамыр, 2017. - KAZMUSEUM.KZ.

10. А. Нұрғалиев: Елімізде музей туризмін дамыту қажет // 02 Маусым 2017. - KAZMUSEUM.KZ.